

ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

FEATURES OF LEGAL RESPONSIBILITY EMPLOYEES OF NATIONAL POLICE

Каленіченко Л.І.,

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри теорії та історії держави і права
факультету № 1
Харківського національного університету внутрішніх справ*

У статті проаналізовано особливості юридичної відповідальності працівників Національної поліції. Зроблено висновок про те, що загалом юридична відповідальність працівників Національної поліції України має такі особливості, як підвищений рівень порівняно з відповідальністю загальних суб'єктів права; специфічне коло підстав настання; тісне пов'язання складу правопорушення працівника Національної поліції України з його державно-владними повноваженнями.

Ключові слова: відповідальність, юридична відповідальність, працівники Національної поліції, кримінальна відповідальність, адміністративна відповідальність, цивільна відповідальність, дисциплінарна відповідальність, матеріальна відповідальність.

В статье проанализированы особенности юридической ответственности работников Национальной полиции. Сделан вывод о том, что вообще юридическая ответственность работников Национальной полиции Украины имеет такие особенности, как повышенный уровень по сравнению с ответственностью общих субъектов права; специфический круг оснований наступления; тесная связь состава правонарушения работника Национальной полиции Украины с его государственно-властными полномочиями.

Ключевые слова: ответственность, юридическая ответственность, работники Национальной полиции, уголовная ответственность, административная ответственность, гражданская ответственность, дисциплинарная ответственность, материальная ответственность.

The article analyzes the peculiarities of the legal liability of the employees of the National Police. It is concluded that in general terms the legal responsibility of the employees of the National Police of Ukraine has the following features as an elevated level compared with the responsibility of the general subjects of law; a specific range of reasons for the offense; the composition of the offense of the employee of the National Police of Ukraine is always closely connected with his powers of state power.

Key words: responsibility, legal liability, employees of the National Police, criminal liability, administrative liability, civil liability, disciplinary liability, material liability.

Постановка проблеми. Одним з пріоритетних завдань України як демократичної, правової, соціальної держави є захист законних інтересів, свобод та прав людини й громадянина. Для досягнення цієї мети повинен ефективно функціонувати весь державний апарат країни.

Правоохоронні органи загалом та структурні підрозділи Національної поліції України зокрема відіграють одну з основних ролей у процесі реалізації функцій демократичної, правової, соціальної держави. Отже, основною метою Національної поліції є служіння народу України, захист прав, свобод і законних інтересів громадян, забезпечення публічної безпеки та порядку, надання послуг у правоохоронній сфері. Від ефективності виконання завдань, що покладені державою на Національну поліцію України, значною мірою залежить рівень правопорядку та законності в державі та суспільстві.

Неухильне дотримання, зміцнення державної, службової дисципліни та законності під час виконання посадових обов'язків є одними з найважливіших завдань працівників органів внутрішніх справ. За невиконання або неналежне виконання цього завдання-обов'язку вони притягаються до

юридичної, «правової відповідальності» [1, с. 61; 2, с. 278].

Стан дослідження. У юридичній науковій літературі проблему юридичної відповідальності досліджували А.В. Агеева, С.С. Алексеев, Б.Т. Базилев, Ю.В. Баулін, Н.А. Берлач, С.М. Братусь, М.В. Вітрук, М.О. Краснов, О.Е. Лейст, Д.А. Липинський, М.С. Малєїн, В.М. Хомич, Р.Л. Хачатуров, Є.В. Черних, А.С. Шабуров, М.Д. Шиндяпіна, Б.С. Яковлев, М.Б. Мироненко та інші науковці.

Юридичну відповідальність працівників міліції досліджували А.М. Куліш, О.А. Падалка, О.Г. Русанова, О.Н. Ярмиш та інші вчені.

У кожній основній галузі права існує чимало робіт, присвячених дослідженню особливостей відповідних видів юридичної відповідальності працівників правоохоронних органів. Однак особливості юридичної відповідальності працівників Національної поліції на загальнотеоретичному рівні не були центри уваги наукових досліджень.

Метою роботи є аналіз особливостей юридичної відповідальності працівників Національної поліції.

Виклад основного матеріалу. Юридична відповідальність є основою службової активності, сумлінного

ставлення кожного працівника органів внутрішніх справ до своїх службових обов'язків, а також основним методом, що забезпечує ефективне виконання службових повноважень, однією з правових гарантій належного виконання завдань у межах компетенції та повноважень у конкретній галузі державного управління. Її межі визначаються службовими повноваженнями та обов'язками працівника, з одного боку, і свободою вибору варіанта поведінки, з іншого боку [3, с. 47]. Юридична відповідальність працівників Національної поліції як осіб, які наділені державно-владними повноваженнями й виконують спеціальні функції та завдання держави, має низку специфічних рис.

Працівник Національної поліції України може бути загальним та спеціальним суб'єктом права. Як загальний суб'єкт права працівник Національної поліції України зобов'язаний виконувати всі вимоги норм права, що й інші суб'єкти права. Відповідно, до юридичної відповідальності працівник Національної поліції України як загальний суб'єкт права прилягується на єдиних фактичних, юридичних, процесуальних підставах, що й інші громадяни, особи без громадянства, тобто як спеціальний суб'єкт права працівник Національної поліції України наділений відповідним обсягом державно-владних повноважень, тому несе відповідний обсяг додаткової юридичної відповідальності.

У статті будемо розглядати особливості юридичної відповідальності працівників Національної поліції України як спеціального суб'єкта права.

Поняття «юридична відповідальність працівників Національної поліції України» діалектично пов'язане з поняттям «юридична відповідальність». З огляду на загальнотеоретичні положення юридичної відповідальності вважаємо доцільним юридичну відповідальність працівників Національної поліції України розуміти і як інститут об'єктивного права, і як елемент змісту правовідносин [4, с. 28].

Юридична відповідальність працівників Національної поліції України як інститут об'єктивного права – це передбачені санкціями норм права, забезпечені можливістю застосування державного примусу несприятливі наслідки особистого, майнового чи організаційного характеру, яких працівник Національної поліції України зазнає за вчинене ним правопорушення в передбаченому законодавством порядку [5, с. 259].

Юридична відповідальність як елемент змісту правовідносин – це передбачені санкціями норм права вид і ступінь обов'язку працівника Національної поліції України зазнати позбавлення особистого, майнового, організаційного характеру у правовідносинах, що виникають з факту правопорушення [5, с. 259–260].

У контексті сформульованих понять юридичної відповідальності працівників Національної поліції України звернемо увагу на те, що це правове явище є особливим правовим станом, який виникає з моменту надходження на службу працівників органів внутрішніх справ, а також є безпосередньо спрямованим на забезпечення реалізації їхніх службово-

трудових обов'язків та дотримання встановлених обмежень [6, с. 389].

Юридична відповідальність працівників Національної поліції України як конкретна суб'єктивна категорія виникає з моменту вступу особи на службу до лав Національної поліції України, тобто у суб'єкта права виникає юридична відповідальність як у працівника Національної поліції України з моменту початку його службово-трудова правових відносин. Комплекс відповідних суб'єктивних прав та обов'язків, що формують правовий стан державного службовця органів системи Міністерства внутрішніх справ, є змістом службово-трудова відносин. Отже, юридична відповідальність працівника Національної поліції України є невід'ємним елементом його правового статусу.

Загалом особливості юридичної відповідальності працівників Національної поліції України полягають у такому:

1) працівники Національної поліції України як особи, що перебувають на державній службі й виконують відповідні функції та завдання держави, мають вищий рівень юридичної відповідальності, ніж інші громадяни; при цьому показово, що до працівників Національної поліції України можуть застосовуватися всі види юридичної відповідальності, що й до загальних суб'єктів права;

2) працівники Національної поліції України як особи, що перебувають на державній службі та покликані служити суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки й порядку, мають специфічний набір підстав юридичної відповідальності;

3) обсяг підстав юридичної відповідальності працівників Національної поліції України є ширшим, ніж обсяг підстав юридичної відповідальності загальних суб'єктів права;

4) склад правопорушення працівника Національної поліції України є специфічним, тісно пов'язаним з його державно-владними повноваженнями.

Спеціальним нормативно-правовим актом, який прямо врегульовує діяльність працівників Національної поліції України, є Закон України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. № 580-VII. Стаття 19 цього законодавчого акта має назву «Види відповідальності поліцейських». Законодавець у положеннях зазначеного нормативно-правового припису визначає, що в разі вчинення протиправних діянь поліцейські несуть кримінальну, адміністративну, цивільно-правову, дисциплінарну відповідальність відповідно до закону [6, с. 389–394].

Щодо матеріальної відповідальності, то ч. 3 ст. 19 Закону України «Про Національну поліцію» свідчить про те, що держава відшкодовує шкоду, завдану фізичній або юридичній особі рішеннями, дією чи бездіяльністю органу або підрозділу поліції, поліцейським під час здійснення ними своїх повноважень відповідно до закону [6, с. 389–394].

Використовуючи буквальный спосіб тлумачення норми права, закріпленої у ст. 19 Закону України

«Про Національну поліцію», маємо підстави відзначити, що законодавець на нормативно-правовому рівні за вчинення поліцейським протиправного діяння під час виконання ним повноважень визнає можливість притягнення його до чотирьох видів юридичної відповідальності, а саме кримінальної, адміністративної, цивільно-правової, дисциплінарної.

Однак з огляду на особливості розширеного тлумачення норм права положення ст. 19 Закону України «Про Національну поліцію» дають підстави до числа видів юридичної відповідальності працівників Національної поліції України віднести також матеріальну відповідальність.

Про необхідність віднесення до видів юридичної відповідальності працівників Національної поліції України матеріальної відповідальності частково свідчать положення Постанови Верховної Ради України «Про затвердження Положення про матеріальну відповідальність військовослужбовців за шкоду, заподіяну державі» [7]. Так, у п. 1 цього Положення законодавець прямо зазначає, що його дія поширюється на осіб рядового та начальницького складу Міністерства внутрішніх справ України.

У п. 2 цього підзаконного нормативно-правового акта зазначено, що відшкодуванню підлягає пряма дійсна шкода, заподіяна розкраданням, пошкодженням, втратою чи незаконним використанням військового майна, погіршенням або зниженням його цінності, що спричинило додаткові витрати для військових частин, установ, організацій, підприємств та військово-навчальних закладів для відновлення, придбання майна чи інших матеріальних цінностей або надлишкові виплати [7].

Таким чином, до працівників Національної поліції України можуть бути застосовані такі види юридичної відповідальності, як кримінальна, адміністративна, цивільно-правова, матеріальна, дисциплінарна.

Кримінальна відповідальність працівників Національної поліції України є найсуворішим за своєю сутністю видом юридичної відповідальності. Кримінальна відповідальність передбачена нормами Кримінального кодексу України й настає лише за вчинення правопорушень з високим рівнем суспільної небезпеки.

Кримінальна відповідальність до поліцейського застосовується лише в разі вчинення ним злочину, пов'язаного з його посадовим становищем. Кримінальний кодекс України закріплює конкретні склади злочинів, за які працівники Національної поліції України можуть бути притягнені до кримінальної відповідальності.

До основних суттєвих ознак кримінальної відповідальності працівників Національної поліції України слід віднести:

1) специфічність підстав притягнення до відповідальності, адже підставою застосування кримінальної відповідальності до поліцейського є склади злочинів у сфері службової діяльності та склади злочинів у сфері правосуддя;

2) підвищену суспільну небезпечність таких злочинів;

3) підвищену відповідальність працівників Національної поліції України за вчинення злочинів у сфері службової діяльності та у сфері правосуддя.

Адміністративна відповідальність працівників Національної поліції України, що є різновидом юридичної відповідальності, який врегульований адміністративно-правовими нормами, настає за адміністративні правопорушення. Адміністративна відповідальність працівників Національної поліції України є особливим видом адміністративної відповідальності, який характеризується вжиттям специфічних заходів адміністративного покарання до спеціального кола суб'єктів [8, с. 103].

До специфічних ознак адміністративної відповідальності працівників Національної поліції України слід віднести:

– спеціальний суб'єктний склад (поліцейські є спеціальними суб'єктами права, оскільки наділені державно-владними повноваженнями);

– спеціальний порядок притягнення до адміністративної відповідальності (поліцейські за вчинення адміністративних правопорушень, як правило, притягаються до дисциплінарної відповідальності, тому на законодавчому рівні закріплено специфічний перелік фактичних та нормативно-правових підстав притягнення поліцейського до адміністративної відповідальності);

– специфічний перелік заходів адміністративного покарання, вжиття яких проводиться щодо поліцейських (закон забороняє застосовувати до працівників Національної поліції України громадські роботи, виправні роботи, адміністративний арешт).

Дисциплінарна відповідальність посідає центральне місце в системі визначених на законодавчому рівні видів юридичної відповідальності працівників Національної поліції України.

На підставі аналізу наявних у юридичній науковій літературі дефініцій дисциплінарної відповідальності та загальнотеоретичних положень юридичної відповідальності як форми державно-правового примусу можемо визначити дисциплінарну відповідальність працівників Національної поліції України як передбачені санкціями норм права, забезпечені можливістю застосування державного примусу несприятливі наслідки, яких працівник Національної поліції України зазнає за вчинення ним дисциплінарне правопорушення у встановленому законом процесуальному порядку (дисциплінарна відповідальність працівників Національної поліції України як інститут об'єктивного права).

Дисциплінарна відповідальність працівників Національної поліції України як елемент змісту правовідносин – це передбачений санкціями норм права обов'язок працівника Національної поліції України зазнати позбавлення дисциплінарного характеру у правовідносинах, що виникають з факту дисциплінарного правопорушення.

На підставі аналізу дисциплінарної відповідальності працівників Національної поліції України вважаємо за доцільне відзначити таке:

1) працівники Національної поліції України належать до окремої категорії осіб, які, згідно з чинним законодавством, є суб'єктами спеціальної дисциплінарної відповідальності;

2) зміст дисциплінарного правопорушення (проступку) працівника Національної поліції України є ширшим, ніж у громадян; згідно зі ст. 15 Кодексу України про адміністративні правопорушення за деякі адміністративні проступки поліцейські притягаються до дисциплінарної відповідальності;

3) коло дисциплінарних стягнень, які застосовуються до працівників Національної поліції, є ширшим, ніж коло, що застосовується до працівників, які несуть дисциплінарну відповідальність лише за КЗпП;

4) порядок притягнення до дисциплінарної відповідальності працівників Національної поліції України є специфічним, врегульованим нормами Закону України «Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України»;

5) працівники Національної поліції України притягаються до дисциплінарної відповідальності в разі вчинення будь-якого правопорушення.

У юридичній науковій літературі цивільно-правову відповідальність працівників Національної поліції визначають як позадоговірну цивільно-правову відповідальність за заподіяння майнової та немайнової шкоди протиправними діями (бездіяльністю) посадових осіб правоохоронних органів під час здійснення ними службових обов'язків [9].

Цивільно-правова відповідальність працівників Національної поліції України має такі особливості.

1) Обов'язок відшкодувати в повному обсязі шкоду, яку завдано поліцейським, законодавством покладено на державу. З одного боку, такий стан речей, на наш погляд, суперечить принципу індивідуалізації юридичної відповідальності, оскільки шкода фізичній особі завдається діями працівника Національної поліції України, який, виконуючи свої безпосередні обов'язки, незаконно притягає особу до кримінальної відповідальності, незаконно вживає запобіжного заходу, незаконно затримує, незаконно накладає адміністративне стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт.

Однак, з іншого боку, позиція законодавця стосовно покладання обов'язку з відшкодування заподіяної шкоди саме на державу є цілком зрозумілою та справедливою. Держава є гарантом повного та належного виконання поліцейськими покладених на них завдань та обов'язків, тому повинна відповідати за їх неправомірні дії. Крім цього, покладання на працівника Національної поліції України обов'язку відшкодувати завдану фізичній особі шкоду внаслідок її незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності тощо значно вплинуло б на якісний кадровий склад Національної поліції України та ефективність її роботи. Часто працівники Національної поліції України, зважаючи на можливість їх притягнення до відшкодування шкоди за відповідні дії, зволікали б з виконанням своїх службових обов'язків, що привело б до паралічу всієї правоохоронної системи.

Звернемо окремо увагу на те, що, згідно з положеннями ч. 4 ст. 1191 ЦК України, в разі відшкодування такої шкоди державою вона має право зворотної вимоги до працівника Національної поліції України під час встановлення в його діях складу злочину за обвинувальним вироком щодо нього, який набрав законної сили [10; 11].

2) Держава відшкодовує в повному обсязі шкоду, завдану працівником Національної поліції України, незалежно від наявності або відсутності вини у його діянні.

Матеріальна відповідальність працівників Національної поліції України застосовується незалежно від притягнення поліцейського за заподіяну шкоду до дисциплінарної, адміністративної та кримінальної відповідальності, а проявляється в покладенні на винну особу юридичного обов'язку відшкодувати у встановленому законодавством розмірі та порядку заподіяну шкоду [12].

Особливостями матеріальної відповідальності працівників Національної поліції України є такі:

– фактичною підставою матеріальної відповідальності є винне порушення поліцейським своїх обов'язків, що привело до заподіяння майнової шкоди;

– вона настає за прямі збитки, що є безпосереднім наслідком протиправного діяння працівника Національної поліції;

– вона буває трьох видів, а саме повною, обмеженою, підвищеною.

Висновки. Підсумовуючи все викладене вище у статті, вважаємо за доцільне зазначити, що юридична відповідальність працівників Національної поліції України як інститут об'єктивного права є передбаченими санкціями норм права, забезпеченими можливістю застосування державного примусу, несприятливими наслідками особистого, майнового чи організаційного характеру, яких працівник Національної поліції України зазнає за вчинене ним правопорушення в передбаченому законодавством порядку.

Юридична відповідальність працівників Національної поліції України як елемент змісту правовідносин – це передбачені санкціями норм права вид і ступінь обов'язку працівника Національної поліції України зазнати позбавлення особистого, майнового, організаційного характеру у правовідносинах, що виникають з факту правопорушення.

Основними видами юридичної відповідальності працівників Національної поліції України як спеціальних суб'єктів права є кримінальна, адміністративна, цивільно-правова, дисциплінарна, матеріальна відповідальність.

Кожен із зазначених видів має специфічні риси.

Загалом юридична відповідальність працівників Національної поліції України має такі особливості:

1) підвищений рівень порівняно з відповідальністю загальних суб'єктів права;

2) специфічне коло підстав настання;

3) склад правопорушення працівника Національної поліції України завжди тісно пов'язаний з його державно-владними повноваженнями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Доценко О.С. Організація управління міліцією громадської безпеки в сучасних умовах : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. Київ, 2003. 207 с.
2. Стародубцев А.А. Поняття та види юридичної відповідальності працівників органів внутрішніх справ. *Право і безпека*. 2012. № 3. С. 276–280.
3. Братусь С.Н. Юридическая ответственность и сознание долга. Вопросы теории государства и права. *Актуальные проблемы теории государства и права*. Саратов, 1983. С. 42–58.
4. Каленіченко Л.І. Юридична відповідальність як форма державно-правового примусу: загальнотеоретична характеристика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Харків, 2018. 40 с.
5. Каленіченко Л.І. Юридична відповідальність як форма державно-правового примусу : монографія. Харків : НТМТ, 2017. 348 с.
6. Попов С.В. Юридична відповідальність працівників ОВС України. *Форум права*. 2010. № 2. С. 388–394. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-2/10pcvrou.pdf>.
7. Про затвердження Положення про матеріальну відповідальність військовослужбовців за шкоду, заподіяну державі : Постанова Верховної Ради України від 23 червня 1995 р. № 243/95-ВР. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/243/95-%D0%B2%D1%80>.
8. Литвиненко В.І. Юридична відповідальність посадових осіб правоохоронних органів як суб'єктів протидії корупції в Україні. *Право та інновації*. 2015. № 4. С. 102–109.
9. Муравский В.Ф. Гражданско-правовая ответственность за вред, причиненный правоохранительными органами : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. Москва, 2006. URL: <http://www.dslib.net/civil-pravo/grazhdansko-pravovaja-otvetstvennost-za-vred-prichinennyjpravoohranitelnyimi.html>.
10. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
11. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду : Закон України від 1 грудня 1994 р. № 266/94 ВР. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/266/94-%D0%B2%D1%80>.
12. Лаврінченко О.В. Матеріальна відповідальність осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ України : науковий посібник. URL: <http://uchebnik-online.net/book/35-materialna-vidpovidalnist-osib-ryadovogo-i-nachalnicksogo-skladu-organiv-vnutrishnix-sprav-ukrayini-naukovij-posibnik-lavrinchenko-ov/3-vvedennya.html>.